

הרב אלעזר הירשין
ישיבת רבינו יצחק אלחנן, ניו-יורק

הנושא אשת אחי אמו

[אח"ח 1234567]

[אח"ח 1234567]

חרם ומחלוקת בין חכמי אשכנז ופולין

מבוא

[אח"ח 1234567]

א.

[אח"ח 1234567]

סדרי החיים של קהילות ישראל בנסיכות אנסבך שבבוואריה הופרעו משלוותם במאה הי"ז, כתוצאה ממחלוקת שתדלנים. כלע המחלוקת היה בקהילת אנסבך, אבל הדיה נתגלגלו גם מחוץ לתחומיה. במרכזה ניצבים שני פרנסים בעלי יכולת ובעלי השפעה, ומשתתפים בה גם צאצאיהם וקרוביהם. בהיות שתדלנים אלה בעלי ממון ואנשי מסחר, מלווי כספים לדוכסות המדינה וספקיה החשובים בחומרים שונים, גרד כל אחד מן היריבים לתוך מחלוקת זו גם את השלטונות. מתוך מסמכים רשמיים ופרוצסים שונים ששרדו בארכיונים שבאותו איזור, למדו כותבי קורות הימים על מחלוקת זו. בעלי הריב העיקריים היו השתדלנים ד' מרדכי מאדל מאנסבך וד' אלחנן פרנקל. הפרנס והשתדלן ד' מאדל היה בעל מסחר ומפורסם באיזור, ובפעולות לטובת הכלל עמד בשורה אחת עם "יהודי החצר" באותה תקופה, כמגדל שמואל אופנהיימר וד' שמשון וורטהיימר. ד' אלחנן היה גם הוא עשיר ובעל מסחר¹.

כותבי ההיסטוריה של התקופה, וגם אלה ששיחזרו מחדש בימינו, ראו בהתגוששות סוערת זו ריב בין שני עשירים אדירי כח ובעלי השפעה, שבאו לידי כך מתוך שאיפה לשררת שלטון ולהגמוניה וגם לקבלת טובת הנאה פרטית מצד השלטונות. אבל, תמונה הדבה, שכמה מן הפרטים שהיו ידועים במחלוקת זו, נראים הורגים ממסגרת של ריב עשירים גרידא, שהרי מחלוקת זו שוככת כעבור שנים, רק כאשר גם רב מפורסם נידון על ידי הדוכסות למאסר עולם, ונכלא בשלשלאות. גם תמונה פעולת השלטונות – שבדרך כלל היו היהודים בחופש הדת בתחומיה – להחרים את ספרי הרבנים ולבדוק גם אם אין בהם ענייני כישוף. כעת נתגלה חומר חדש בכתב-יד הקשור לריב זה. לפיו יוצא, שבמרכז עומדת מחלוקת מסיבכת בהלכה, הגוררת אחריה רבנים ופוסקים מאשכנז ומפולין, ומגיעה עד כדי הטלת חרם. ניתן לשער, שמעורבות השלטונות בפרשה זו היא שמנעה מחכמי ישראל והפוסקים לפרסם דעתם במחלוקת, ולא מצאנו מאומה על כך בספרי השו"ת. גם ישנם סימנים, שמלכתחילה נמנעו פוסקי הדור לפרסם בזה דעתם ברבים.

בעבר פירסמו חלק קטן מן החומר ההלכתי², וכאן הוא מתפרסם בשלימותו.

1 על ההיסטוריה של קהילת אנסבך, רבניה וסדריה, ועל מחלוקת מאדל – פרנקל ראה בעיקר S. Haenle, (להלן: הנלה) Geschichte der Juden in ehemaligen Fürstenthum Ansbach, Ansbach 1867 על ספר יזכור אנסבך, קהילות הסביבה ומשפחת מאדל, ראה בספרו החשוב של M. Weinberg, Die Memorbücher der Jüdischen Gemeinden in Bayren, Frankfurt a. Main 1937 (להלן: ווינברג). פנקס התקנות של בני מדינת אנסבך, הוצאת פאקסמילית, בשיכפול, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ד (להלן: פנקס). הוצאה לאור של פנקס זה, בתוספת ביאורים ייעוץ: פנקס התקנות של בני מדינת אנסבך, ע"י דניאל כהן, קובץ על יד, סידרה חדשה, ו, תש"ז, עמ' 459–534 (להלן: כהן, פנקס התקנות).

2 מחלוקת בין חכמי אשכנז ופולין בענין חרם על נושא אשת אחי אמו, הדרום, כה, תשכ"ז, עמ' 185–176. שם גם הקדמתי דברים קצרים לפרשה זו. בינתיים נתגלה לי חומר חדש, וגם נתאמתו כמה השערות שאז היו אצלי עדיין בגדר ספק.

ב.

ר' מרדכי מאדל אנשכך (להלן: ר' מאדל) ודודו ר' מאדל שוואבך היו שתדלנים ואנשי חצר אצל הדוכסות בפירט. לאחר מותו של הדוד, ביקש ר' מאדל אנשכך לשאת את אשתו האלמנה חוה, שהיתה אשת אחי אמו מן האב ומן האם. את ההיתר לגשואים אלה נתן אחד מרבני האיזור, ר' ליוזר עלוזו אב"ד העצולד והמדינה, ועוד חמשה חכמים אחרים ששמום לא נודע. גם האשה חוה שוואבך עצמה היתה עוסקת במסחר, בעלת השפעה ושתדלנית לטובת היהודים בפני השלטונות. הרבנים ראו כמה סיבות להיתר הנשואין: סיוע גדול לטובת היהודים שבאותן המדינות, מפני שעד אז היו שניהם כוחות נפרדים, ועל ידי נשואיהם יוכלו להשתדל שכם אחד לטובת הכלל; מניעת קנאה ותחרות פוליטית בין שני כוחות חזקים אלה, דבר שימנע גם חיכוכים בקהילות; שנשואים אלה הם ברצונם של השלטונות, ובמילוי רצונם תצמח מכך טובה ליהודים. קולות המתנגדים נשמעו כבר עם מתן הפסק להיתר, בכל זאת ערך ר' ליוזר את הקידושין לזוג. לאחר הנשואין הביאו איזה אנשים את הענין לפני חכמי פולין, ששמום אינו ידוע, והם הטילו חרם על ר' מאדל אנשכך שיפדוש מאשתו חוה ויתן לה גט, וכן הטילו חרם על בית הדין המתיר. ר' ליוזר חיבר קונטרס הגנה נגד המחרימים ובו פירט את הנימוקים להיתר הנשואים. בראש תשובתו נגד החרם הוא כותב: „תימה גדולה ונפלאה על קצת חכמי פולין, אשר העלו על דתם על ידי איזה אנשים המעוררים ומחרחרים ריב ומדון, לגזור חרם על הקצין המפורסם המדיב כהר"ד מאדל אנשכך לפרוש מזוגתו הגבירה מרת חוה". ואת פסק הדין להתיר הוא מסמך על שני יסודות עיקריים: א) שאין להטיל חרם על נושאי שניות, ובמקרה זה יש להתיר את הנשואים, שהותרו לפי שעה „מכח טעמים נימוקים אשר עמהם". והוא מסתמך על דברי הר"ן בפרק כל שעה ובדברי הש"ך בשו"ע יו"ד סימן שלד. ב) שאין להטיל חרם בזמן הזה, והוא מסתמך על דברי הפוסקים. ר' ליוזר פנה בענין זה לחכמי הדור וגם לכמה חכמים בפראג. לדבריהם הסכימו עמו שאין לכופף את הבעל להוציא את אשתו ושאין החרם חל על הבית דין המתיר: „וגם הדבר הזה הצעתי לפני חכמי הדור חכמים גדולים, והסכימו עמי, כאשר חכמים גדולים מק' פראג עיר ואם בישראל הסכימו עמי שאין לכופם להוציא, ושאין החרם חל כלל וכלל לא על הזוג ולא על המתירין", אבל לדבריהם הם לא הסכימו להתיר לכתחילה. ר' ליוזר אינו מפרט את שמותם של חכמי הדור והחכמים בפראג שהסכימו לדעתו, ואפשר שאחד מהם הוא ר' יעקב ריישר. מתוך נימת דבריו נראה שיש להתיר את השניות לפי שעה משום תיקון העולם, והוא מדגיש כי פסק ההיתר שניתן בענין זה הוא צודק, ותועלת גדולה תצמח מזה: „כאשר כל מה שעשיתי עשיתי לשם שמים, כאשר זהו לבני מדינות עם מדינות אחידות ממש כנאולה קטנה".

באותו זמן נזכחו רבנים בעיר אויגנשבורג כדי להשתתף בחגיגות ההכתרה לבן הקיסר, וגם ר' ליוזר השתתף שם. נראה, שלשם הביא גם העתקים מקונטרסו ומסרם לרבנים, בכדי לגייס חוות דעת של רבנים לצידו. טופס אחד מסר לרב גדול, שרשם בסופו: „קונטרס זה נתן לידי ר' ליוזר אב"ד הצועלד בהיותו באויגנשבורג כשהוכתר בן הקיסר יד"ה, וידעתי שהוא כותב ידו ממש". אולם הרב הזה יצא בהתקפה חריפה ביותר נגד ר' ליוזר ונימוקי ההיתר שלו. כל זה עשה בקבוצת תשובות-תגובות שכתבן בשלבים שונים, כפי שנפרט להלן, אבל שמו של המגיב ההרף הזה לא נזכר שם במפורש, ואפשר שחשש לפרסם את שמו. בתוך הדברים והתשובות מציין המשיג את שמו בדמו, והוא: יהודה. כפי שהוא מרמז בדבריו: „ויקבץ נדחי ישראל ויהוד"א", „ונדחקתי לזאת לכל בית ישראל ויהוד"א", „להרים קולי כשופר, עצתם לבטל ומחשבותם להפר, למען יכירו וידעו כי לא אלמן ישראל ויהוד"א לא גלמוד". ר' יהודה זה אינו מתגורר באותה עיר שנתחולל המעשה, כפי הרמז, שהוא מגיב על הענין למרות ש„אינו שריו עמו בחצר ואינו שכיני ודיעו, ואין שמירתו עלי", ושלא יתשדוהו שיש לו איזו נגיעה אחרת להתקף את ר' ליוזר, אלא שכוונתו לשם שמים.

הצד ההלכתי של תגובות ר' יהודה נכתב באריכות, אבל תוך כדי דבריו הוא חוזר כמה פעמים ומבטל את הטענה שנשואים אלה הם לטובת הכלל. לדבריו, סמכו מתירי נשואי זוג השתדלנים: ^{אוצר החכמה} בהיות שהוא והיא בעלי משה ומתן אחד ודרים בקהילה אחת, ויש לחוש שיעלה קנאה ותחרות ביניהן, ודבר זה יהיה גרמא בניזקין ותקלות, להיות האשה נכבדת בעיני השררה יר"ה ודורשת טוב לעמת, וגם הוא כמות, על כן יגדל כחם פי שנים ^{לחשדל} ¹²³⁴⁵⁶⁷ ויהא סיפק בידם להטיב לטובים כשישאו זה את זה, ובהם הם עושים רצון השררה יר"ה. ר' יהודה משיב כי אין הדברים נכונים ולא עוד אלא שבשום אופן אין להתיר נישואיהם גם בגלל ריגונים שונים: „אין צורך להשיב על טענותיהם שהכניסו עצמם לפלפל וכו' אם אומרים לאדם תטא בכדי שיזכה חברך וכו', כי כל זה שאמרו המקילים איך שראוי להתיר משום צורך שעה וטובת כלל ישראל או תיקון מדינה – מעיקרא ליתא, והוא בורכא ובדוּתא, לא מִיִּנְהּ וְלֹא מִקְצָתָהּ, ואדרבא ואדרבא ראוי היה לגזור עליהם שלא ידורו בעיר אחת, מטעם גלה וידוע לכל היושבים בעיר שלהם וסמוכים להם וסביבותיהם, גם שמעתי משלימים וכן רבים שטובת כלל המדינה היה יותר כשלא נשאה, ונתנו טעם לדבר“. יתר על כן, לפי דברי המתירים נראה שהדוכסות כפתה את נשואי הזוג מפני טובת המדינה: „כל שיטותיהו בשקרים אשר בדו מלבם לימר שהנשואין הללו היו רצון השררה יר"ה לטובת המדינה“. ר' יהודה מגיב על כך: ראשית אף אם השררה גזרה כן, לא היו צריכים בני הזוג להינשא באמת, אלא „אם כונתם היה רק לפטור מגזירת הדוכס“ היה להם לעשות כמעשה אברהם ושרה באמרי נא לי אחותי את, ולא עוד אלא שהשררה מכבדת את היהודים אם הם מחזיקים בדת „ואדרבא השררה אוהבים אותנו ומטיבים עמנו כשרואין שאנחנו מחזיקים בדת והדין, כי מלכי דוכסי חסד המה, וזה ידוע ומפורסם וכו'. ושמעתי ממגיד אמת, שהשררה שם ^{תמהו} ^{אוצר החכמה} ביקר על הנשואין הללו, ובה אמרו: מי איכי מידי דלדין אסור וליהודים מותר? וכו'“.

מי הם המתירים? – ר' מאדיל לא רצה לישא את האלמנה חוה אלא אם כן יתנו לו הרבנים היתר: „כי לפי הנשמע, האיש אומר שלא ישא אותה כי אם כשהוא היתר גמור לדור“ל“, ובעד השגת ההיתר הוציא ממון רב, והמתירים קיבלו שכר בעד ההתרה „ששלח לכמה רבנים והוציא הוצאות מרובות כדי למצוא היתר“. אבל שמות המתירים – חוץ משמו של ר' לוי – לא נתפרסם. אלא שהיו רבנים שהתמו על ההיתר „ואם עדיין לא נתפרסם שמות כל המתירין, ראוי לחקור פי הבעל-מעשה שיגיד שמותם של כל הבאים בעוזרותיו“. במקום אחד בלבד מציין המשיג כי היו חמשה מתירים „וחמשה חרשי משחית המרו“, והם יושבים בשיבה ומקהילים קהילות ברביב“. נראה, שכמה מן המתירים שידלו רבנים אחרים לחתום על ההיתר: „ואראה בנחמה, אם לא ראיתי איש תואר ובעל תורה, ובה אשבע קול מבשר, ששמעתי מפיו שדעתו לאסור אשת אחי אמו לפלוגי, ועכ"ז בתחבולה עשה ובה על החתום ובתוך המתירים חלק שלל רב, ואעיד לי עדים נאמנים ששמעו כמוני מגברא רבא הנ"ל“.

המתירים העלו על הכתב את נימוקיהם להתיר, ושלחו אותו כשו"ת אל גאוני אשכנז, שתמהו על שאלתם, „אח"כ צירפו אליהם אימה רבני הגלילות הסמוכים, וכל הבא למלאת ידו מן המהדרים בעיירות והחזרים על הגרנות“. אבל התנאי היה, שלא יחתמו על ההיתר „עד שיסכימו הבמי פולין גאוני שלש ארצות“, בכל זאת היו כמה רבנים שחתמו על הנימוק להתיר נשואים אלה. אגרת ההיתר ניתנה בידי שליח בעל כח השפעה, שנסע ממקום למקום בכדי לאסוף חתימות להתיר. ר' יהודה המשיג רצה להקדימו בתשובתו זו, למען ידעו הרבנים את כוונותיו של השליח: „על כן אמרתי לשלוח כתבא דנא על ידי בי דואר אל המקומות ששלוחם יבוא לבקש התרה והסכמה“, וייתכן כי שליח זה היה בדרכו אל ועד ג' הארצות, כפי שנרמז על ידי המשיג „על כן אמרתי להקדים את השליח וכו' ולרוץ באגרות עם בואו לב"ד הגדול“. אבל ר' יהודה לא הצליח

[אוצר החכמה]

בזה: „כי כשבאתי ליתן הכתב על הפאשט, השמועה נשמע שכבר נד ולד, ור' ליזר סידר להם קידושין וכו', והתופה עשו בפרהסיא, וגם אכלו סעודת מרעים". באגרתו זו עדיין תמה ר' יהודה מדוע לא נתועדו חכמי ישראל לעורר התנגדות בענין זה, כפי שעשו במקרים אחרים, כמו ההגנה על ר' דוד לידא מפני מתקיפיו. הוא דורש, שיגורו על המתירים שיחזרו בהם ויודיעו ברבים איך שטעו בדין. נראה, שרק אחרי הנשואין גזרו „חכמי ישראל במדינת פולין" (כפי דברי ר' יהודה), או „קצת חכמי פולין" (כפי דברי ר' ליזר) חרם על הזוג ועל המתירין.

כפי שאנו רואים מתוך דברי תשובתו ומהשגותיו של ר' יהודה, התנגד הוא לכל היתר בכל צורה שהיא. לדבריו, הגורם העיקרי להיתר הנשואין הוא שהמתירים קיבלו שכר בספי, כפי שמזכיר כמה פעמים „ועוד מטעם אחד דעת המתירין לא נחשבו לכלום, רק כאפס וכאין לדבר שאין בו ממש, מאחר שקבלו שכר על ההתירה". כן הוא מדגיש כמה פעמים, שכל מלחמתו נגד היתר זה הוא מפני העתיד ואחזת העינים: „שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות".

את קבוצת התשובות בענין זה מצאתי בספרייה העירונית בעיר צוריק, כתב-יד מס' Heid. 78 עמ' רי והלאה. התשובות מכורכות בסוף כתב היד, הכולל 187 דף, והוכנו עיניהם שונים מאת הרב יהודה ליב בן חנוך דרשן: חידושים למסכת בדכות; מערכי לב, דרשות, רשימת ספרים שמסר לבית הכנסת, כרונולוגיה להיסטוריה יהודית ומאורעות; הספדים³. מכאן יש לשער, שהגובות אלה נגד המתירים, הם לר' יהודה ליב ב"ר חנוך, שאת תולדות משפחתו נכתוב להלן. התשובות המתפרסמות כאן הן בסדר דלהלן:

א. קונטרס ר' ליזר הצועלד. בשולי הקונטרס כ"י צוריק נרשמו בגליון תגובות קצרות וחריפות של המשיג, וגם מציין לתשובתו הארוכה בענין זה (להלן סי' ד).

ב. תשובת המשיג. תחילה נתחברה התשובה כנגד פסק הדין של המתירים, עוד בטרם מעשה הקידושין. אבל המשיג לא הספיק להפיצה, ובינתיים נישאו בני הזוג זה לזה. דרישתו היא שיש להחרים את בני הזוג, ולכל הפחות את הרב המתיר.

ג. אגרת המשיג אל בעל „מנחת יעקב", הוא ר' יעקב ריישר בפראג, בטענה שהוא מחשה על כתבי המתירים מחכמי פראג.

ד. תשובת המשיג על קונטרסו של ר' ליזר הצועלד, שבו סותר את הנימוקים להיתר.

ה. פירוש המשיג על פסוקי גחמיה, בענין שתיית סתם יינם.

את סימן ב ג כתב המשיג עוד בחיי ר' ליזר, אבל את סימן ד כתב לאחר מותו. כפי שכתב בראש הסימן: „הגם שאין משיבין את הארי לאחר מותו (גיטין פג, ב), הטעם הוא שאם הוא היה בתים אולי היה מביא ראיות לחזיק דבריו. אמנם, בנידון זה, עיני כל משכיל יראה באספקלריא המאירה מתוך דברי תשובה שלימה הנ"ל, שאי אפשר להתיר" וכו'. או בביטויי התריפים נגד ר' ליזר: „ובלי ספק שלא ימצא מנות לנפשו ועצמותיו יהיו מגלגלין בארון, עד שיתקן הקלקל מה שהתחיל להקל" וכו'. מתוך כך נראה, שאת הערותיו על גליון קונטרסו של ר' ליזר, סימן א, כתב בחלקם עוד בחיי ר' ליזר: „עפרא לפומיה" וכו', ובחלקם לאחר מותו: „ובחטאו מת". ובכך מובנת גם הסיבה, שהמשיג דשם בסוף קונטרסו של ר' ליזר: „ר' ליזר הנ"ל נפטר שם אנשפך סוף אדר תנ"ז לפ"ק, ונקבר שם סמוך לר' יוסף פאם ז"ל", וזה מתוך נימה שכונתה להצביע, שיד ההשגחה העליונה היתה בדבר. גם נגד ר' מאדל אנשפך ואשתו הוא כותב דברים חריפים ביותר, וזה בתוך אגרתו לר"י ריישר, ובסוף רשימת עונשי הגוף שהוא מונה שם, הוא מסיים בפסוק: „מות יומת הנואף והנואפת".

3 כתב-היד מתואר בקטלוג: רשימת תצלומי כתבי היד העבריים, מאת ב' אלוני וא' קיפפר, חלק ב, ירושלים תשכ"ד, במדור: ציריך, הספרייה המרכזית, עמ' 111, מס' 1321.

ר' יהודה לייב בר' חנוך דרשן ידוע לנו כאב"ד פפערשי, שואל ומשיב ודרשן. זה מתוך שני ספרים שגדפסו בפרנקפורט דמיין בשנת תס"ח/1708 על ידי בנו ר' חנוך העניך. הספרים יצאו לאור בערך שנתיים אחרי פטירת ר' יהודה לייב, והם: ספר „שאלות ותשובות חינוך בית יהודא“, שבו הדפיס מהורת שלושה דורות של אבותיו⁴, וספר „ראשית ביכורים“, הכולל דרשות שני דורות של אבותיו וכן דרשותיו הוא⁵. סדר הדורות של ר' יהודה לייב הוא כדלהלן⁶:

[מסמך מס' 1234567]

1. סבו (אבי אמו), ר' יהודה לייב, המכונה ר' לייב ר' העניכש, אב"ד לאדמר.
2. אביו, ר' חנוך דרשן ב"ר אברהם. אב"ד ור"מ בכמה קהלות בפולין: פוזנא, גניזין, ודרשן ק"ק קרקא. נפטר בר"ה אב תכ"ג/1663 ונקבר בפפערשי (שוואבן).
3. ר' יהודה לייב בר' חנוך דרשן, אב"ד פפערשי, כ"ז טבת ת"ה – כ"א אלול תס"ה/1645 – 1705. נפטר בק"ק גריסהאבר ונקבר בפפערשי.
[מסמך מס' 1234567]
4. בנו, ר' חנוך העניך בר' יהודה לייב, אב"ד שנייטוך עד שנת תס"ח/1708 בערך, ואחר כך בגלנהאוזן שבחבל האסן.
[מסמך מס' 1234567]

התשובות הנדפסות שם הן רק חלק קטן מתוך ההתכתבות עם גדולי ישראל שהשאירו אחריהם חכמים אלה, כפי שר' חנוך העניך מציין בדברי הקדמתו, שאביו השאיר לו חבילות וכרכים של שו"ת⁷, ואלו לא נדפסו כלל וכנראה שנעלמו. הכרכים נפלו לידיו של אדם בשם היידנהיים, שהיה בנו של רב מיורמס ואח"כ השתמד, ושימש ככומר בכנסיה בציריך. רק לאחר מותו של הכומר נפרדו כתבי היד על ידי הקהילה בשווייץ ומיתנו במתנה לספרייה העירונית, יחד עם עוד כרכים, הכוללים חידושיהם של גדולי רבני אשכנז. בכרכים אלה מיוצגת תורתם של שלושת הדורות האחרונים במשפחה זו⁸.

[מסמך מס' 1234567]

[מסמך מס' 1234567]

4 בשער הספר מונה ר' העניך את תורתם של אבותיו שכלל בתוך הספר: „ספר שאלות ותשובות חינוך בית יהודא על ארבע טורים... והרוב המה משר"ת אשר העלה ואשר הביא אר"י דבי עילאי יהלביא, חכם עדיף מנביא, ה"ה הרב המופלג החסיד והעניי כמוהר"ר יהודה לייב זצ"ל שהיה אב"ד בק"ק פפערשי והמדינה, יגם מאב"י הגאון כמוהר"ר חנוך דרשן זצ"ל שהיה אב"ד בכמה קהלות במדינת פולין, ומזגני הגאון המפורסם מוהר"ר יהודה לייב זצ"ל א"ש שהיה אב"ד ור"מ כל"ק לאדמר ונקרא ר' לייב ר' העניכש זצ"ל... וכעת נתחבר ונתלקט ינדפס ע"י בני כרעא דאביוהו ה"ה הרב המופלא מיהר"ר חניך הענוך גר"ו ואשר ישב על כסא הוראה בק"ק שנייטוך“.

5 חלק א, דרשות ר' חנוך בר' אברהם דיין אב"ד ור"מ ע"י נ"י פ"ה. חלק ב, דרשות מבני ר' יהודה לייב אב"ד פפערשי יהמדינה. חלק ג, דרשות על ידי בני ר' חנוך העניך אב"ד שנייטוך. מתוך ההקדמה שם נראה, שספר זה נדפס לפני ספר השו"ת הנ"ל.

6 ר' חניך העניך רשם באופן נפרד את תולדות בית אבותיו. העתק ממנו שרד בטופס שו"ת חינוך בית יהודה, שבבית הספרים הלאומי בירושלים, ונתפרסם על ידי נ' בן-מנחם, סיני, סא, תשכ"ז, עמ' קצב קצה.

7 בהקדמת המו"ל לשי"ת חינוך בית יהודא עמוד א: „הניח לי מרגניתא דלית ליה טימא, חבילות יכרכים שי"ת מגאוני עילם ומאביתי הרבנים הג"ל ומשאר גאונים שהשיבו להם, כמו בעל גור אריה [המהר"ל מפראג] ושל"ה ימב"ת סמ"ע מהרש"א ימהגאון ר"י אהיו של הט"ז ושאר גאונים ממדינת פולין ופראג יפ"פ ושאר מדינת אשכנז ואטליה כאשר באו לידי בסייעתא דשמיא... ואשר להדפיס כל השו"ת אי אפשר מפני הוצאות הדפוס, אמרתי לא עלי המלאכה לגמור ואמרתי יעבור עלי מה... עד שלקטתי בלקוטי בתר לקוטי שו"ת שהם ביותר מן הצורך לבעלי הוראה וליושבי על מדין בישיבה של חכמה, וריבם הם מאדוני אבי מ"ו הרב החסיד זצ"ל“.

8 כתבי-היד הם: מס' 55 (קטלוג אלוני—קיפפר מס' 1367), 61 (=1363), 62 (=1365), 66 (=1366), 67 (=1368), 68 (=1361), 69 (=1362), 81 (=1364), 156 (=1385).

אחד מגדולי הדור באותה תקופה, היה ר' יעקב ריישר (נפטר בשנת תצ"ד/1733). אליו פונה ר' יהודה במקביל לפראג, בטענה מדוע הוא מחשה ואינו מגיב נגד המתירין נשואי הזוג. הוא קורא לו בשם "בעל מנחת יעקב", בגלל ספרו על תורת החטאת להרמ"א, שכבר היה מדפס אז (פראג תמ"ט/1689)⁸, וספרו שו"ת "שבות יעקב" עדיין לא נתפרסם אז⁹, ולכן קורא לו "בעל מנחת יעקב"¹¹. ומפני שהספר שו"ת "חינוך בית יהודה" קדם, לכן מזכירו בשו"ת "שבות יעקב"¹². רבנותו של ר' יעקב ריישר היתה פרושה גם על מדינת אנשכך, כפי שהוא חותם בהקדמה לחלק הראשון משו"ת שבות יעקב: "הקטן יעקב בן ה"ה מוהר"ר יוסף גר"ה ומצ"פ בכל מדינות אנשכך עפ"ק פ"ז מדינה, ושיבתי לא פסקה בק"ק פראג יע"א"¹³, ואנשי אנשכך היו פונים אליו בשאלותיהם¹⁴. גם ר' יהודה ליב היה פונה אליו בשאלות¹⁵, והוא היה פונה אל ר' יהודה¹¹. נדאה, שגם אליו מתכוון ר' יהודה בשעה שמתלונן בתשובתו, שהדברים הללו נאמרים בשהמורה חובק ידיו ובולם פיו מלהוכיח". מתוך קונטרס ר' ליור אפשר לשער, שר' יעקב ריישר היה בין חכמי פראג שהתירו נשואים אלו בדיעבד, כפי שר' ליור כותב בקונטרסו (סימן י): "וגם הדבר הצעתי לפני חכמי הדור הגדולים והסכימו עמי, כאשר חכמים גדולים מק' פראג עיד ואם בישראל הסכימו עמי שאין לכופם להוציא, ושאיין התרם חל כלל וכלל לא על הזוג ולא על המתירין, הגם שלא הסכימו להתיר לכתחילה".

ד.

את ר' ליור קורא המשיג ר' יהודה בתואר: "ר' ליור אב"ד בהצועלד והמדינה". מתוך כך משתמע שהיה רב ידוע, ולא רק בתור אב"ד הצועלד, אלא שהיה רב הכולל של הרוונות. והנהוג ברוונות זו היה, שבכל עיר היה רב העיר, ובאחת הערים התגורר רב העיר, והוא היה רב הכולל של כל הרוונות, אב"ד המדינה. במשך הדורות נתחלף מדי פעם בפעם מושב של הרב הכולל, לפעמים היה בפירט

9 ואחר כך פיורדא חקכ"ג; פולנאה חקכ"ב.

10 נדפס לראשונה האללי ת"ע, ואח"כ אויפבאך תמ"ט; מיץ תסמ"ט; למברג תרכ"א, תרג"ז.

11 וכן בשו"ת חנוך בית יהודה שאלה קלה, תשיבה לר' יהודה לייב: "תשיבה מהר"ר יעקב ריישר מפראג בעל מחבר מנחת יעקב וחק יעקב. ה"ה ש"ב [שאר בשר] המיפלא כ"ש מה"ר ליב גר"ו". וחיתם שם: "אה"ו ש"ב הצעיר יעקב בן האליף מיהר"ר יוסף גר"ו חתן הרב הגדול דמדינת פיהם מיה"ר ואלף גר"ו".

12 חלק א, שאלה קכא: "הא מילתא כבר אמורה בתשוב' חינוך בית יהודה שאלה קיג"; חלק ב, שאלה קג: "כבר אמורה בתשובת חינוך בית יהודה".

13 אביו של ר' יעקב, בסוף דברי השבח שלו על בנו בהקדמה לספר מנחת יעקב, חיתם: "הקטן יוסף בן לאמ"ו הרב המופלג מוהר"ר יעקב ריישר וצ"ל, חתן הראש והקצין האליף בהר"ר הירש בק אובן ר"ה וצ"ל דק"ק פראג הבירה".

14 שו"ת שבות יעקב, חלק א, שאלה קכא: "שאלה ממדינת אנשכך", על דבר שעיקר משא ימתן שלהם בקרקעות שדות וכרמים שלוקחין ומוכרין לאחרים וכו'. תשובה, הא מילתא כבר אמורה בתשוב' חינוך בית יהודה". חלק ב, שאלה גט: "מהמופלא מוהר"ר יוסף דיין מומחה דמדינת אנשכך וכו', שאלתו שאלת חכם קבלתי ע"י הקצין המושלם כהר"ר שלמה פ"ו המדינה יצ"ו". שם, שאלה קיד: "ממדינות אנשכך".

15 שו"ת חינוך בית יהודה, תשובה צא לר' יהודה ליב פה בפעמישי. והאלוף הרב המופלא מהר"ר יעקב חתן הרב המופלג מוהר"ר וואלף שפירא שחיבר ספר מנחת יעקב השיב לי בארוכה והראה בקיאותו בפוסקים וחריפותו לסתור ולבנות". שבות יעקב, חלק א, שאלה קיד, מהרב הגדול ה"ה מוהר"ר ליב אב"ד דק"ק ספערשי וצ"ל.

או באושבך או בשוואבן¹⁶. בספר יזכור דימפר נזכר שמו: 'ר' ליזר עליוז הגאון הגדול אב"ד מהייצפעלד עם... שהרביץ תורה בישראל והאיר עיני הגולה'¹⁷.

מתוך דבריו של 'ר' ליזר בקונטרסו, אפשר לשער כי היה תלמידו של רבינו שבתי כהן (הש"ך), כי בתשובתו הוא מסתמך פעמיים על דברי הש"ך, והוא כותב עליו: 'מ"ו בעל ש"כ בטור יורה דעה', וראה שאת ראשי התיבות 'מ"ו' יש לפתור 'מורי ורבי', והוא לא מכנה אף פוסק אחר בכינוי זה. ברור כי היה בן דורו של רבינו הש"ך, כי 'ר' ליזר נפטר בשנת תנ"ה, ורבינו הש"ך נולד בשנת שפ"ב ונפטר בשנת תכ"ג, בהיותו בן ארבעים ואחת שנה. את חיבורו שפתי כהן על יורה דעה הדפיס הש"ך בשנת ת"ו¹⁸. כך שר' ליזר נפטר שלשים ושש שנה לאחר מותו של הש"ך. חוץ מתשובה זו לא ידוע לנו על חיבורים אחרים שכתב 'ר' ליזר, ואולי יש ליחס לו חיבור לפי סדר א"ב, כפי שהוא מציין בקונטרסו: 'כאשר בעו"ה כמה עבירות גדולות עשה ול"ת שנעשו ומעשים בכל יום, כאשר רשמתי על פי א"ב, ואין אדם משגיח עליה'.

העיר הצועלד היא העיר הייצפעלד¹⁹, או אחר כך היידינגופעלד, שבמדינת וירצבורג. מלבד ספר הזכרון של הקהילה²⁰, שרדו שלושה 'פנקסי קהל' כתב-יד של קהילה זו. בראשון מהם עדות על 'ר' ליזר שניהל את הרישומים בפנקס זה. הוא פנקס של 'קהל הייצפעלד', המתחיל בשנת ת"ג ומסתיים בשנת תקל"ה/1653–1774²¹. בדף ג' א' שם, נמצאת תקנה משנת ת"ח, החתומה על ידי 'ר' בנימין וייל, כנראה האב"ד, ולאחריה נוסף בזמן מאוחר יותר אישור לתקנה זו, האישור הוא משנת המ"ו/1686, בתחית: 'אליעזר עליוז ת"פ הצפעלד והמדינה ווירצבורג עם הגלילות'. זה לשון

16 על ענין רב הכולל של הרוזנות ירב העיר במאה ה"ו, ראה הנלה, עמ' 122. מתחילה היה מקומו של רב הכולל בעיר שוואבן ואחר כך עבר המרכז לאנסבך.

17 ווינברג, עמ' 88. הוא מציין, שר' ליזר אינו נזכר בספרי 'זכור של הקהילות השכונות.

18 ראה כתר כהונה מאת חיים פריעדברג, דראהביטש תרנ"ח, וכן רש"י פין, קריה נאמנה, וילנה 1860, עמ' 77, יעוד. ואולי היה 'ר' ליזר זה מבני משפחתו של הש"ך. ובאותה סביבה נמצא רב בשם אליעזר לייזר, אבל חי בתקופה יתר מאוחרת. אחד מחתני הש"ך היה 'ר' אהרן לונשיץ, בני היה 'ר' משה ובנו היה 'ר' אהרן (מתבר מנחת אהרן על ספר הארוך להש"ך). הוא היה אב"ד אנשבך ושוואבך ונפטר כ"ו סיון תקמ"א/1781, בנו היה 'ר' אליעזר לייזר דיין מדינה 'אב"ד דקליוז בק"ק שוואבך'. ראה תולדות אנשי השם מאת אליעזר ליזר לאנדסהוט, עמ' 62–60 והערות בעמ' 68, ובכתר כהונה לפרידברג, עמ' 27–28.

19 בשם זה היא נזכרת בחיבור שנכתב בה בשנת תק"ג, הכולל חיבור פיוטי על ענינים של יהודי אשכנז ופולין, והוא כתב-יד א. דיינארד, מס' 86, הנמצא בספריית הסמינר בני-יורק: 'משלי אחים זה עם זה בדבריהם מתווכחים, מאין צבי מגורשים, ובח"ל נשרשים, אחד מזדקר כגדי בן עז, נתישב במדינת אשכנז, והשני הלך באילו הן הגולין, ותכע אהלו במלכות פולין, וכל אחד מסיח לפי תומו, ודירש טיב לעמו זה עצמו משתבה ביפית, וזה הולך בתמימותו ונם עם צדקתו' (שנת תק"ג). ובתחילת הספר: 'הספר הזה כתבתי לי אני הק' אליקים גצל... לע"ע פה הייצפעלד, ח"י מנחם תק"ג'. 20 מתיאר על-ידי ווינברג, עמ' 49 והלאה.

21 נמצא בספריית הסמינר בני-יורק, מס' 8588. הפנקס כתיאר באריכות במאמרו של Alfred Wolf, The First Pinkas of Heidingsfeld 1653–1774, HUCA, Vol. XVIII, 1943–44, pp. 247–278. בתחילתו רשום: 'פנקס זה של קהל הייצפעלד הוקם על בחדש שבט נוטריקין ש'מחה ב'רכה ט'ובה שנת ת"ו יר"ד גימ"ל לפ"ק. ייחא לפנקס זה כל דין נאמנית שבעולם לכל מה שנכתב בו יחתים בח"י דאב ב"ד יצ"ו, ואין לשם איש בעולם לערער עליו הן רבים או יחידים, ויהא בתוקפו כאלו נעשה בבי דינא דרבינא ורב אשי, באופן המועיל לפנקס הנ"ל יחא ביד פרנס החודש מיד' חדש בחדשו ויהא הונר חלילא, ובשנה זו ת"ג לפ"ק נתבררו ארבע פרנסים הנקייבים בשמותם להלאה, דהיינו הפרנס כמר משה כהן והפרנס כמר איזיק בערס והפרנס כמר ליזר יהפרנס כמר זנוויל אויא וכ"ו. בספריית הסמינר עוד פנקס אחד מתקופה מאוחרת.

התקנה: בפרוס יום א' ה'... ת"ח נתיסד מנהג ק"ק הייצועל, מי שעולה לחתן תורה הוא מנדר לקהל לסעודת מצוה סיום התורה, וכן העולה לחתן בראשית מנדר המחצה ממה שמנדר החתן תורה, ונתקיים מנהג זה ע"פ חבר העיר האב"ד שהחזיק מנהג זה, להוציא מלבן של מקצת אנשים קמצנים כלי' ביום התורה, שמוניחין התורה פתוח שיעור גדול ורוצין שהקונה המכבדו יתן הנדבה הנ"ל ב... המקבל הברכות בקול גדול קללה תחשב ת"י, ע"כ היפך דעתן חוץ נתחזק מנהג הנ"ל זה יותר משבעה שנים זה אחר זה וכן יקום. וכדי שלא יתגדדו ע"ד הנדבה, הוסכם מפי החבורה שיתן הנדר לחתן תורה חצי ר"ט וחתן בראשית דביעית ר"ט, ודמי הנדר והנידב הנ"ל יוציאו בפיזור בבית חזנא דמתא. הוסכם במעמדי הנ"ל בנימין זאבל וייל ת"פ הייצועל. אשר בר אליעזר מנשה ז"ל, יוסף מאיר בן לא"א הרב שמואל, יחיאל מיכל בר שמואל ז"ל, אשר בר שמואל שליט"א. את התקנה מאשר ר' ליור מחדש: "תקנה הנ"ל היא בתוקפו ובגבורתו הנ"ל במעמד שבעה טובי העיר ובמעמדי, יום א' ו' אלול תמ"ג, אליעזר עלוז ת"פ הצפעלד והמדינה וירצבורג עם הגלילות".

חתימותיו ותקנותיו של ר' אליעזר עלוז מתחילות בשנת תמ"ד/1684, ומסתיימות בשנת תנ"ב²². בשנת תנ"א הוא חותם: "אליעזר עלוז ת"פ הצפעלד והמדינה וירצבורג ומצודתי פרוסה על מגענצא עם הגלילות". ההוכחה שר' ליור הצועלד שבנידון דין הוא ר' אליעזר עלוז, היא כדלהלן: כידוע, נפטר ר' ליור הצועלד בסוף אדר שנת תנ"א. והנה בפנקס קהילת הייצועלד הוא חותם על תקנה אחת או שתיים בשנה, חתימתו האחרונה היא ביום א' חול המועד סוכות שנת תנ"ב (פנקס כ"י עמ' עו, א), ומיד לאחריה נרשמת בפנקס תקנה אחרת מיום י' סיון תנ"א, ושם כבר מופיעה חתימה של רב אחר: "מרדכי ייטלס תו"פ ק"ק הצפעלד ומדינה וירצבורג עם הגלילות", וכן חתימת "ישראל סגל ת"פ האצפלד ומדינת וירצבורג", ואחר כך כבר מופיעות התקנות בחתימתו של: "יעקב כי קטן הוא חונה פה ק"ק הצפלד והמדינה וירצבורג עם הגלילות". ולכן תואם הדבר, שלאחר חדשים מפטירת ר' ליור נמצא כבר מוצא אחר החותם על התקנות בפנקס זה. יש להוסיף, שגם בנו: אהרן בן אליעזר, נמנה שם בין החותמים (כ"י עמ' עו, א). (ואפשר שהחתימה "יעקב כי קטן", היא לר' יעקב ריישר).

הפנקס השני הוא "פנקס הקהל נומרא 3 דק"ק הייצפעלד", מיום י"ח סיון תקל"ג עד שנת תקע"ה, הנמצא בספריית הרמב"ם בתל-אביב²³. השלישי הוא פנקס הפרוטוקולים מן השנים תפ"ח – תקל"ג, גם הוא בספריית הרמב"ם (צילום מהם בארכיון הכללי לתולדות ישראל, בירושלים). נראה, שמוטק הפנקס השני פורסם מרדכי סמיד תמצית ענין אחד²⁴, אבל בינתיים נעלמו כמה דפים מפנקס זה שכללו את הענין²⁵, ומפאת חשיבות הדברים יובאו להלן כמה פרטים מוטק פנקס זה, שהעתיקם מר סמיד במאמרו.

אוצר החכמה

22 וזה סדר חתימותיו של ר' אליעזר לפי דפי כתב היד: שנת תמ"ד, פעמיים (נג, א), תמ"ה (נח, א), תמ"ו, פעמיים (סה, א; סה, ב), (סו, א), תמ"ח (סו, א), תמ"ט (סט, א), ת"י (ע, א; עא, א; עב, א שלשה פעמים), תנ"א (עג, א), תנ"ב (עד, א; עו, א). בשתי רשימות המסים בפנקס (נט, א מיום 1 תמוז תמ"ה, וכן סג, ב משנת תמ"ו) נכתב עליו: "הגאון אב"ד כמוהר"ר ליור מיו מדינה צאלין שער מע" (אולי מעס). ובין הפרנסים חתום שם ר' אנשיל פרנס המדינה. בשנת תמ"ח/1688 ייסד ר' ליור חברת גמילות חסדים. ראה H. Bamberger, Geschichte der Rabbiner der Stadt und des Bezirkes Würzburg, ואנדסבק 1905, עמ' 39.

23 פרטים עליו, ראה מאמרו של דוב ברילינג, קהלת היידינגספלד ויחסה לארץ ישראל, ירושלים, מחקרי ארץ ישראל, תשי"ג, עמ' רכ–רלא. לדבריו, פנקס זה הוא המשכו של הפנקס הראשון שבספריית הסמינר.

24 מרדכי סמיד, מעשי אבות, גליונות, יא, תש"א, עמ' 258–260.

25 ראה ברילינג, שם, עמ' רכ הע' 4. וראה גם שם עמ' רכה.

המדובר הוא במעות ארץ ישראל, שנאספו בקהילות גרמניה. ר' חיים אהרן קיטובר בנו של ר' גרשון קיטובר מן העולים הראשונים לארץ ישראל במאה הי"ח, סבב בקהילות אשכנז במטרה לאסוף כספים לטובת ארץ ישראל. הוא השתדל לפני רבני הקהילות שיתנו את מעות א"י רק לשליחים האשכנזים ולא לשליחים הספרדיים הבאים מארץ ישראל. רבני פורדא פירסמו ביום כ"ג תמוז תק"ל כתב מיוחד, שלא לתת את המעות לשד"רים הספרדיים: „בעצם היום הזה בא לפנינו ה"ה הרב המופלא מוה"ר חיים אהרן גר"י, בן הרב החסיד המפורסם כמוהר"ר אהרן גרשון קודבר זצ"ל, שהוא ציר נאמן לשולחי אחינו קהל אשכנזים אשר בירושלים תוב"ב, כאשר נתברר לנו מן פנקסאות אשר בידו. וכתב מיוחד בחתימת הגאון מוה"ר נסים חיים ירוחם מוולנא גר"י אב"ד דק"ק אשכנזים שם מן פ' ויצא שנת תקכ"ו... והוא הציע לפנינו כמה פסקי דינים מן גאונים קדמונים מן שנת תנ"ד ותפ"ט..., שכל הגדרים והנדבות והצאות וההקדשות אשר יקדישו עם בני ישראל אשר בכל גלילות פולניא ואשכנז, הכל כאשר לכל יהיו לשם הק"ק אשכנזים אשר בירושלים דוקא..., ואף שבמקצת פס"ד נאמר שקהל הספרדים יתפשו ע"ס קהל אשכנזים על אופן כיס אחד יהיו לכלם וחלק כחלק יאכלו מכל הממון אשר יתקבלו מכל המדינות, הן ממדינות ספרדים והן משאר מדינות – אמנם הרב מוה"ר חיים הנ"ל צועק בכרוכיא, שאין ספרדים נותנים כלום אפילו פרוטה ממה שמכניס להם מכל המקומות לקהל אשכנזים. וכאשר שמענו ממנו כן ראינו בכתב מן חכמי אשכנזים בירושלים הנ"ל משנת תקכ"ו לפ"ק... ואשר על כן חילה את פנינו להחזיק את כל פס"ד מן הגאונים הנ"ל הדישים גם ישנים בכל תוקף ועוז, ואחרי שראינו כי כנים דברי הרב הנ"ל ויפה דיבר... ובכן אנחנו... מאשרים ומחזקים בכל תוקף ועוז את פסקי הגאונים הנ"ל וגזירותיהם בגזירות עירין פתגמא ובמאמר קדישין, כמבואר שם באר היטב, שמהיום והלאה לא יותן משום נדבות ומקופות מעות א"י, יהי מי שיהי, רק למשולחי ק"ק אשכנז אשר בירושלים לבד, ולא לזולתם משולחי ק"ק ספרדים... ובלי ספק שמאנתו יראו וכן יעשו שאר בתי דיני אשר בערי אשכנז יע"א" 26. בשנת תקל"א הופיע ר' חיים אהרן בקהלת הצפעלד, שם מסרו לו „סך שבעים זהר ריינש, ולהמשולח לו לכבודו שמונה זהב ריינש" וחתמו שם ביום כ"ב מרחשון תקל"א ש„מקבלים אנחנו פה קהלתנו עלינו מבאן ולהבא שלא ליתן מעות א"י לשום משולח מהספרדים" 27.

שלוחי הספרדים פנו אל ר' יהזקאל לאנדא בעל ה„נודע ביהודה“, אב"ד בפראג, בבקשה שיבטל גזירה זו, והוא נענה לבקשתם ושיגר מכתב אל קהילות אשכנז בלשון זו: „הלא אב אחד לכולנו, בני אברהם יצחק ויעקב אנחנו. ובבירור יודע אני שהספרדים מטיבים גם עם האשכנזים, ומעיד אני שהחסיד המפורסם המנוח מוה"ר גרשון קיטובר בעצמו כל ימי חייתו בארץ הקדושה קיבל פרס מהספרדים אשר בקוסטנטיניא ומשאר מקומות ספרדים בשפע רב. וכמו כן הדבר ידוע שרוב מעות המקובץ ע"י משולחי ארץ הקדושה הבא ליד ספרדים, אבל מוציאים בפרעון מס הכללות והרבות מחובות הקהילות אשר בארץ הקדושה, ואם כן הרי הדבר טובת הדבר טובת הכלל כולו ספרדים ואשכנזים, כי לולא זה לא היה קיום לשום איש ישראל בארץ הקדושה..., ולכן אהובי אחי כה יקום להבא, כל הקופות... שייך לכללות בני ארץ ישראל יהיה ספרדים או אשכנזים, ובבוא משולח שמה יתנו להם מהקופה" 28. כעבור זמן נתקבל משולח ספרדי, בשם ר' אברהם 29, בסבר פנים יפות על

26 כתב-יד פנקס קהלת הצפעלד, דף 272. הדברים מיעתקים מתוך מאמרי של סמ"ד.

27 שם, דף 275.

28 שם, דף 308.

29 הוא ר' אברהם מאימרון, שליח צפת. ראה: אברהם יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 459–460.

ידי קהלת הצפעלד, שהחליטו בכ"ח שבט תקל"ב להיכנע לדרישות ה"נדע ביהודה" ולבטל את ההחלטה הקודמת.³⁰

ה.

משפחתו של ר' מאדיל אנשכך היתה מיוחסת וידועה, ומושבה היה בעיקר בעיר אנשכך. היתה זו משפחת עשירים ואנשי מסחר, שהיו מעורבים בחיי הקהילות באיזור, והיו פרנסים שתדלנים על עמיתיהם. הקהילה בפני השלטון. ר' מאדיל היה בן למשפחה זו של שתדלנים ורבנים, "מגזע יחס של גדולי אשכנז", שמוצאה היה מאליוגן³¹, וכן היה חתם שמו: "מאדיל עלינו לע"ע באונשכך"³². סבו היה ר' יצחק יעקב, נפטר בשנת שצ"א/1630³³. אביו היה ר' אנשיל אשר (אמסון), פרנס ושתדלן באונשכך, נפטר בשנת תל"ח/1678³⁴, ואמו היתה האשה שפרינץ בת רבי שמעון הלוי מאדל³⁵, שהיה יהודי חצר באוטינגן, ואחיה היה מאדל³⁶ שוואבך, שאת אשתו חוה נשא ר' מרדכי מאדל לאחר מותו.

ר' מאדל היה השתדלן והפרנס הראשי לקהילת אנשכך, ובתפקיד זה הוא נזכר בתוארים מתחלפים³⁷. בפנקס התקנות של בני מדינת אנשכך הוא נזכר: "אובר פרנס ר' מאדל"³⁸. בן נקרא: "פרנס ומנהיג ושתדלן המדינה", ראש המדברים, השתדלן הגדול, ראש לכל הקצינים, פ"ו המדינה, הר"ר מאדל נר"ו מאנשכך"³⁹. בפעולתו למען הכלל הוא עמד בשורה אחת עם השתדלנים ויהודי החצר שבוינה: ר' שמואל אופנהיימר, ר' שמשון זורטהיימר, שהיה גם מחותנו של ר' מאדל⁴⁰, וכן עם ר' גבריאל פרנקל מייסד הקלויז בפירט⁴¹ ובנו ר' וואלף פרנקל⁴²; חתנו הפרנס ר' זעליגמן בן

30 פנקס הצפעלד, דף 307.

31 ווינברג, שם, בספר "זכור אליגן, עמ' 189.

32 העתק חתימת שמו ביום כ"ד סיון תנ"ו/1696 בראש רשימת הפרנסים. ראה פנקס דף ח, ב; כהן, פנקס התקנות עמ' 497. וכך הוא נזכר במסמכים רשמיים באונשכך: "מארכס מודל מאליוגן". שני מסמכים נתפרסמו על ידי כהן, פנקס התקנות, עמ' 514—515.

33 ווינברג, שם, עמ' 238.

34 זה על סמך תעודה של מתן חסות ישיבה באונשכך לאחד מבניו של ר' מאדל, במקום אביו של ר' מאדל שנפטר. המסמך נתפרסם בפנקס התקנות עמ' 515 והע' 402 שם.

35 ווינברג, עמ' 235 מס 17.

36 ראה בסבלה של ייחוס המשפחה אצל לוינשטיין JLG כרך ה, 1910, עמ' 202.

37 על מהותם של התארים השונים מסוג זה, ראה דניאל י. כהן, בדיסרסציה: אירגוני בני המדינה באשכנז במאות ה"ז וה"ח, ירושלים תשכ"ז, כרך א, עמ' 128 והלאה.

38 פנקס התקנות דף ב, א; כהן, פנקס התקנות, עמ' 470.

39 ר' עקיבא בער ב"ר יוסף ר' ענוכש מוויין, בהקדמה להוצאה השניה של ספרו "עבודת הבורא". הוא נחמך ע"י ר' מאדל. ראה: כהן פנקס התקנות, עמ' 493 הע' 218.

40 ווינברג עמ' 238. בתו הבכירה עלא היתה נשואה לוולף זורטהיימר בנו של ר' שמשון. בספר זכור של הקלויז בפראנקפורט נרשם: "רבקה עלא, בת מרדכי מאדל אונשכך, אשתו של וולף זורטהיימר מהיידלברג, נפטרה אור ליום ב דר"ה תמוז תנ"ה/1695. ר' שמשון נקרא "אב"ד", הוא נתמנה על ידי הקיסר לאופולד הראשון כ"רב מדינת הונגריה". הוא גם ניהל את עסקיו של ר"ש אופנהיימר בווינה.

41 הוא היה חותני של ר' יששכר בערמן סג"ל, רבה של שנייטאך.

42 פרטים אלה יוצאים ממעורבותו של ר' מאדל בסיוע לקהילת שנייטאך. בפנקס הקהילה נרשם, שבשנת תנ"ח/1698 קיבלו אנשיה איגרת-חסות מאת השלטונות לתקופה של חמש עשרה שנה, וזה תמורת תשלום חד-פעמי של דמי-חסות בסך 8000 זהובים. לשם איסוף סכום זה נזקקה הקהילה להלוואות בתנאי תשלומים לתקופות ממושכות, שהשיגו מאת עשירי היהודים, כדלהלן: מר"ש אופנהיימר סך 1000 לתקופה של חמש שנים, מר"ש זורטהיימר 1500 לשלוש שנים, מ"פ"ו הקצין הנדיב הר"ר מאדיל ובנו הקצין פ"ו כמ' אייזיק סך 400 לארבע שנים — כל אלו ללא ריבית, ומאת גבריאל

אייזיק בפיורדא⁴³, ולשתדלן ר' יששכר בומן סגל (בהרנד ליהמן) מייסד הקלויז בהלברשטט⁴⁴. מלבד פעולות השתדלנות של ר' מאדל בענייני הציבור, בפני השלטונות, וראשות מנהיגות הקהילה, השתדל גם להצלת כוח התורה שלא יישכח. תחילה התכוון להדפיס מהדורה חדשה של התלמוד, ובשנת תנ"א/1691 הוענק לו רשיון בלעדי להדפיס מהדורת הש"ס⁴⁵. נראה, שתכנית זו לא יצאה אל הפועל, וכמה שנים לאחר מיכן החל בהדפסת הש"ס שתדלן אחר ידוע ומפורסם, הוא בהרנד ליהמן מהלברשטט. מהדורה ראשונה נדפסה בשנים תנ"ז–תנ"ט/1697–1699, ושניה בשנים תע"ה–תפ"ב/1715–1722⁴⁶. אף שלא עלה בידי ר' מאדל להדפיס את הש"ס משאת נפשו, בכל זאת הקים מכספו בית דפוס בפיורדא. בשערי הספרים שנדפסו בפיורדא נזכר בית הדפוס שייסד: „בדפוס אשר הקים... המנהיג השתדלן כהר"ר מאדל מאנשבך"⁴⁷. בשנת תנ"ב/1692 נדפס מדרש בראשית רבה עם פירוש יפה תואר, בדפוס שלו בפיורדא, בבית גיסו ר' צבי הירש. ובהתנצלות המדפיס הוא כותב: „ואחזיקנא טיבותא לגברא דמריה צב"י הוא גיסי הקצין הנדיב פ"ו מדינה כה"ר מרדכי מאדל הדי ומשגבי אשר אני טרחתי ברגלי. בפטישי דדהבי וזחני והרי הוא משוכת, ונתגבר כלביא, הזיל כספו וזהבו לא בשביל הנאה כי אם ממדת טובו, ועל ה' השליך יהבו לחסות צל הכסף בצל החכמה... תחת ממשלת אדוננו ירום הודו ויתנשא מלכותו, הלא הוא המושל הגדול המיוחס דוכס קרישטיאן אלברעט מרק גראב ברנדיבורג, המושל הגדול היושב על כסא ממשלתו במטרופולין עיר אנשבך והמדינה". בשנת תנ"ג/1693, נדפס בפיורדא הספר „חלקי אבנים" לר' דוד לידא, והספר הופיע בעזרת ר' מאדל: „הובא לבית הדפוס על ידי אחד המיוחד המפורסם במדינת אשכנז איש אמונים, נכבד שמו מכסף ואדרכמונים, פרנס ומנהיג המדינה, אבן פינה, המפורסם במעלתו בחכמתו ובמדינתו הקצין כבוד הר"ר מאדל יצ"ו מגזע היתס גדולי אשכנז, אשר נתן כספו להדפיס ספר נהמד זה מעט הכמות ורב האיכות כדי לעשות לו מדור כבוד לזכרון צדקתו ותהילתו, והרימותי ידי בהפילה לא-ל חי לתת לו שכרו בנים ובני בנים מחוכמים... נדפס פה ק"ק פיורדא... תחת ממשלת אדוננו הדוכס יורג פרידריך מרק גראב ברנדיבורג". בשער שלהן ערוך אבן העזר שנדפס שם בשנת תנ"ה/1695 נדפס: „אשר הוקם לכבוד קונו האלוף הקצין ראש פרנסי המדינה השתדלן הגדול הר"ר מאדל נר"ו מאנשבאך, בבית הקצין המנהיג הקהלה והמדינה כהר"ר צבי הירש בהר"ר יוסף הלוי ז"ל". בשנת תס"א/1701 נדפס בפיורדא הספר „אשל אברהם" על תורת הקבלה, לר' מרדכי אשכנזי. ובשער

- ובנו וואלף פרנקל כל אחד סך 1000 בתשלום ריבית. פריטים על הלואה זו ראה בפנקס קהילת שנייסאך, דף עב, ב, נתפרסם בדיסרטציה של מאיר הילדסהיימר: תולדות קהילת שנייסאך, כרך ב, אוניברסיטת בר-אילן, תש"ם. עמ' 94 והערות. תהליך הפירעונות, שם דף צא, א–ב (דיסרטציה עמ' 136–137 והערות). בפנקס הקהלה נרשם, שיעשו לכל אחד מהם מי שברך מידי שבת בשבת.
43. חתום בפנקס התקנות של אנשבך דף א, ב. בשנת 1714 היא נחשב ליהודי העשיר ביותר במדינה. ראה: כהן, פנקס התקנות, עמ' 467 הע' 39; עמ' 412 הע' 91.
44. על תולדותיו ומעשיו ראה בספר „מסות ומסעות", לידדי דר' מנשה (מנפרד) רפאל ליהמן, ירושלים תשמ"ב, עמ' 235–242, פרק: שר האיזר היהודי בהרנד ליהמן, וכן ראה במאמרי: לייסודו והחזקתו של ה„קלויז" בהלברשטאט, סיני, צד, תשמ"ד, עמ' רסו–רעב; הרב יצחק פעלד, קונטרס חלקי אבנים, הנספח לשי"ת נשאל דוד לר' דוד איפנהיים, ירושלים תשמ"ב, עמ' רנה–רנו.
45. הנלה, עמ' 71.
46. על הדפסת התלמוד על ידו, ראה בספר „מסות ומסעות" הנ"ל, עמ' 238. על המתדורה נרשם שיצאה לאור בתמיכת: „הראש והקצין פרנס ימנהיג כה"ר יששכר בערמן סגל מהלברשטט". וראה ינ"נ רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, ירושלים תשי"ב, עמ' צו–ק, קח. קט. תיאור כתב הפריבלגיה המקורי להדפסה, שניתנה בשנת 1720 על ידי המלך קארל הששי, ראה בקטלוג „מן הגזוים", כרך ב, מאת יהודה ליב ביאלר, היכל שלמה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 55–56.
47. ראה משה שטיינשניידר, קטלוג הספרים העברים הנדפסים, בספרייה בודליאנה, מס' 8711.

הספר: „נדפס פה ק"ק פיורדא יע"א בדפוס הגביר מאד נעלה, פרנס ומנהיג ושתדלן המדינה, כהר"ר מאדל יצ"ו מאנסבך, אשר נדבנו לבו ונשאו רוחו שהפדיו על המדה ליתן אותיותיו וכל כלי הדפוס לכל מלאכת עבודת הקדש בתורת שאלה". והספר נדפס „ברשיון אדוננו המושל הגדול הדוכוס יורק פרידריך מרק גראף מברנדנבורג ירום הודו ותנשא כבודו אמן". ובאותה שנה גם נדפס הספר „תפארת הקודש" לר' שלמה ב"ר ישראל מוזאלקווי שבפולין: „בדפוס אשר הקים הגביר והקצין הפרנס המנהיג ושתדלן כמר"ר ר' מאדל מאנסבך יצ"ו, בבית הקצין האלוף הראש הפרנס ומנהיג כהר"ר צבי הירש בן הר"ר יוסף סג"ל ז"ל", ובהקדמה כותב דברי תודה לר' מאדל ואשתו: „כי נדבה רוחם לנדבת מלאכת עבודת הקודש בסך מסויים, מלבד אשר הפדיו ליתן אותיותיו וכל כלי הדפוס לכל מלאכת עבודת הקדש בחינם בתורת שאלה"⁴⁸.

את סיכום פעולות חייו אפשר למצוא בספר הזכרת נשמות, שנתקיים בבית הכנסת הפרטי של ר' מאדל באנסבך, שבו נרשמו שמות בני המשפחה הנפטרים. בתחילתו כתוב: „זה הספר יזכור נשמות שייך להאלוף ראש והקצין פרנס ומנהיג המדינה והשתדלון גדול כהר"ר מאדל יצ"ו מעיר אנשבאך". הרישומים בספר מסתיימים עם פטירת ר' מאדל, ועליו כתבו שם, שהוא „השתדל הדבה ישוים במדינה, ועוסק בצרכי מדינה באמונה, ועמד בפרצם בכל כוחו בכל עת ועונה, ומציל נפשות ממיתתם. גם היה מאד אוהב לומדי תורה וביתו היה לדוהה לעניים"⁴⁹.

ג.

כאמור, המאבק שהתחולל בין מאדל אנשבך לבין אלחנן פרנקל היה בנוגע למעמדם בחצר הרכסי בראנדנבורג-אנסבך, אבל אי אפשר לראות בזה מאבק פוליטי גרידא⁵⁰, שהרי נגדו לתוכו לא רק בני משפחותיהם של פרנסים-שתדלנים אלה, אלא גם רבנים ופוסקים, ומלחמת הכוחות משפיעה גם על מינויים של הרבנים באיזור. ומה גם, שיש בידינו הוכחות, שאחד מצירי המחלוקת העיקריים היה בנושא הלכתי, שחרג מתחומי אשכנז וגלש לבתי הדין של הפוסקים והרבנים שבפולין ולעוד ג' הארצות.

אביו של ר' מאדל, ר' אנשיל אשר, היה פרנס ושתדלן ליהודי אנשבך, ובמיוחד תומך בלימוד התורה, יותר משלושים שנה⁵¹. יש לשער, שעם פטירתו בשנת תל"ח/1678 נתמנה ר' מאדל במקומו, כפרנס וכיהודי-חצר. בעסקים המסחריים היה מלווה בספים למושל אנשבך ובאספקת ציד, ומתוך כך קיבל טובת הנאה מן השלטונות. שלווה זו, של ניהול עניני הציבור וחכיות המסחר של משפחת מאדל, הופרעה על ידי האחים ר' אלחנן ור' צבי הירש סג"ל פרנקל, לאחר שהתבססה באנסבך משפחת פרנקל, שהיתה בין מגורשי ווינה משנת ת"ל/1670, ובתוכם רבנים מפורסמים. סבם היה ר' דוד הלוי מפראג אב"ד באימנשטט. אביהם היה ר' חגי הנוך סג"ל מווינה, שהיה אב"ד מדינת

48 על ספרים אלה ועל הספרים שנדפסו בפיורדא, ראה מאמרו של ליאפולד לוינשטיין על תולדות הדפוס העברי בפיורדא, JLG, כרך י', 1913, עמ' 49—192; תולדות הדפוס העברי לחיים פריעדברג, על הדפוסים שבערי אירופה התיכונה, אנטוורפן תרצ"ה, עמ' 83. שם מביא גם את רשימת הספרים שנדפסו בבית הדפוס הזה; Brann, תהלה לדוד, לזכר דוד קויפמאן, ברעסלויא תר"ס, עמ' 403—404. בשנת תס"ו/1706 מתגורר בביתו בפיורדא מוכר הספרים וואלף קיצניגור, ראה: כהן, פנקס התקנות, עמ' 476 הע' 113.

49 ווינברג, עמ' 236.

50 ראה S. Stern, The Court Jew, פילדלפיה 1950, עמ' 193—194 והע' 21 שם בעמ' 290; עמ' 256. משם יוצא, שמחלוקת מאדל-פרנקל גיבעת ממחלוקת שבין מישלי האיזיר, כשכל אחד מהם תמך באחד מן המושלים היריבים.

51 ספר יזכור אנשבך, ווינברג, עמ' 235, מס' 16.

במברג ומשם עבר לפיורדא, ומשנת תל"ח/1678 רב בהענוי, ומת בשנת תנ"א/1690. אמם היתה בתו של ר' קיפל ריטשל שהיה היחיד העשיר ביותר בווינה ⁵¹. את האיום לר' מאדל ולמשפחתו היו הכותר ר' אלחנן (שם אשתו: הוה), ואחר כך אחיו הרב ר' צבי הירש.
[1234567]

ר' צבי הירש נולד בווינה בשנת תכ"ב/1662, וביהן בקהילת אידשטיין. בשנת תס"ב/1702 הוא וחברו ר' ליב שצפיר מנהלים בפרנקפורט את בית מדרשו של ר' דוד אופנהיים. באגרתו של ר' צבי (אוטוגראף) אל הרד"א הוא כותב: „וגם אנכי הקטן, גנאי לי לאומרת, עוד ידי נטויה ת"ל בזה, ויש לי מאה ב"ב הסרים למשמעתי בלא התפארות, ולכל דבר ת"ל אנחנו מסוגלים, והנה חברינו הידידים יודעים את זה באר היטב, ועושים לנו חליקה כבוד נגדינו במה דאפשר“, ועל תפארת בית מדרשם: „שמרחוק נשמע הנהגתנו ולימודינו יותר ויותר מכל בתי המדרשים שבעולם“ ⁵². אבל כעבור כמה שנים, בחדשים תמוז–אב תס"ה/1705, כותב הרד"א דברים הריפים ביותר כנגדו, בשתי תשובות ⁵³. הראשונה בענין גט שסידר ר' צבי באידלברג: „והנה ראיתי צבי רץ כדרכו, בדרכים שהאשה מתגרשת בו, וסידר גט א', הלא הוא הרב אשר יושב כעת בק"ק היידלברג בשמו מוהר"ר הירש הענא, וכו', וראינו שאין צבי מחזיק אורו, אור תורה היא וללמוד הוא צריך“ וכו'. ר' צבי עירער על תשובה זו, והרד"א יצא כנגדו ב„כתב משנה“, ובו דברים חריפים כנגדו יותר מן הקודמים. משנת תס"ב/1702 משמש ר' צבי הירש רב מדינת פפליץ ומקום מושבו בהידלברג.

לאחר סידרת פעולות של ר' אלחנן נגד מאדל, מתמנה הוא לפרנס פיורדא בשנת תס"ד/1704. כבר לפני מינוי זה נתחולל הריב ההלכתי בנוגע לנשואי ר' מאדל עם הגבירה והשתדלנית האשה חוה משוואבך. התאריך המדויק לא ידוע, ור' יהודה ליב דרשן השאיר בראש פסקו ריוח ריק במקומו של התאריך. אשתו הראשונה של ר' מאדל היתה בייאל בת ר' אליה ⁵⁴ אייגר מפיורדא, אבל לא נזכרה בספר הזכור של משפחת מאדל ⁵⁵, ואפשר שהדבר קשור לנשואי השניים של ר' מאדל, ואולי בעטייהם של נשואים אלה והביקורת כנגדו עבר לגור בפיורדא וייסד שם את בית הדפוס ⁵⁶. מאחר
[1234567]

51 *הנלה, עמ' 73.

52 האגרת נמצאת באוקספורד, כ"י 779, דף 140, ונתפרסמה ב„מדור הנספחים“ לשו"ת נשאל דוד, בעריכת הרב יצחק דוד פעלד, כרך ג, ירושלים תשמ"ב, עמ' קנט–קסא, סי' ג. באותה שנה היה הילד נדפס בפרנקפורט ספר „מועד דוד“ להרד"א, ולידי ר' צבי הגיע „בויגן אחד“ מן הספר, ועליו כתב קינטרס הערות לתחילת פירק במה אשה, שצירפתי אל אגרתו זו לרד"א (שם, דף 141–143A), ובסיפור כותב: „עוד יש לי ת"ל אתי עמי חידושים בזה הלכה ותוספות על כל הדפוס, רק קצר המצע והזמן הפעם מלהשתרע, ורשמתי אפס קצהו, דהיינו על עמוד אחד“. חבל, שהרב פעלד לא הדפיס את הקינטרס לצד האגרת, בנימוק: „אשר מחמת יוקר המאמר איני יכול להדפיסה כעת“.

53 שו"ת נשאל דוד, בהוצאה הנ"ל, כרך ב, ירושלים תשל"ה, חלק אבן העזר, סי' לה–לה, עמ' קנט–קסג. שתי התשובות כבר נתפרסמו לפני כן ע"י ר' דוד קייפמן, הגורן, א, תרנ"ח, עמ' 80–88.

54 כך רשים בספר יזכור צירנדורף: „מי שברך אבותינו אי"ו הוא יברך את האלוף המרומם הראש והקצין הפרנס כהר"ר מרדכי מאדל בר אשר, וזוגתו מ' בייאל בת מהר"א אליה, בעבור שנדב לבו הטוב והישר כמשאלות לבו לטובה כל הימים, ונעשה פה בבית הכנסת שלנו הבימה יגדול עוז מכספי וממוני. בשכר זה הקב"ה ישמרי ויצילהו מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה, וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידי יבכל אשר יפנה יצליח, ויתן לו ה' חן וחסד ורחמים בעיני כל השרים והמושלים ובעין כל רואיו, יאריך ימיו ושנותיו וזוגתו וכל הנלווים אליו מעתה ועד עולם וגאמ"ר אמן“. ראה לוינשטיין JLG, כרך ת, 1910, עמ' 132; ווינברג, עמ' 253.

55 ווינברג, עמ' 238. הוא משער, שלא נרשמה מפני שחייתה לאחר פטירת ר' מאדל, וכידוע נהתם ספר יזכור זה עם פטירתו.

56 אמנם תמוה הדבר, שבספר „תפארת הקודש“ שנדפס בבית דפוס פיורדא בשנת תס"א/1701, מזדה המחבר על הסיוע שהגיש לי: „הראש הקצין הפרנס ומנהיג המדינות השתדלן הגדול ב"ש

שר' יהודה ליב דרשן מניב על הנשואים האלה באגרתו לר' יעקב ריישר, וקוראו בעל „מנחת יעקב”.
ובטענה: „מה ראה (ר' יעקב) שלא שלח ידו לדבר בעתו... מדוע לא בלל מנחתו מנחת יעקב במנחת
חוטא חטא השני”, ומאחר שהספר מנחת יעקב נדפס בשנת תמ”ט/1689, נראה שהנשואין נערכו
בתקופה קצרה קודם לכן. אבל מחלוקת זו נתמשכה אף לאחר תנ”ב/1692, שנה שבה נסתלק ראש
המתיירים ר' ליוור. ברור, שר' יעקב ריישר לא השמיע קולו לאיסור הנשואים ולא היה בין המתיירים,
ולדעתי היה לדבר זה השפעה על עתיד משרת האב”ד במדינת אנסבך. באותה תקופה היה אב”ד
מחוז אנסבך ר' יששכר ברמן סגל פרנקל. הוא היה בן דודם של האחים פרנקל, אבל היה מתגורר
של אלחנן, וכנראה שהיה בדידות עם ר' מאדל⁵⁷. לאחר פטירתו של ר' יששכר ביום ט”ז תשרי
תס”ט/1708, נתמנה קרובו ר' יעקב ריישר למשרה זו⁵⁸, וכפי הנראה, היה ר' מאדל הקובע בבחירה
זו⁵⁹. אבל זמן קצר לאחר מיכן, בשנת ת”ע/1709, נפטר ר' מאדל⁶⁰, ובאותה שנה מתמנה ר' צבי
הירש פרנקל לאב”ד המדינה⁶¹. אין זאת, שעם פטירת ר' מאדל ועלייתו של אלחנן בחצר הדוכס,
נדחה ר' יעקב ריישר מתפקיד זה⁶², ואפשר שהדבר עדיין קשור בחרם שהוטל על נשואי ר' מאדל
ושר' יעקב ריישר לא מיחה על הנשואים. בתחילת שנת תע”א/1710 מתמנה ר' אלחנן לפרנס הראשי,
„אובר פרנס”⁶³, והמאבק נמשך בינו ובין שני בניו של ר' מאדל: יצחק ואליוה⁶⁴. מעניין, שלמלחמה
זו מצטרף אחיו של ר' אלחנן, האב”ד ר' צבי הירש. במכתב מליצי שכתב לאחיו בשנת תע”א/1711,
הוא מתבטא בשנאה עמוקה למשפחת מאדל. ממכתב זה מוכח, שהאחים פרנקל היו מתכתבים
בענינים הסודיים ביותר של הנסיכות. ר' צבי הירש דוחף את אחיו שיביא את הענין עם בני מאדל
לידי משבר, בטענה שהם אינם גשמיים לפקדות הנסיכות, מסדגים לשלם את מסי היהודים ולשמוע
בקול בית הדין של הרב⁶⁵. בתוצאה, היתה יד משפחת מאדל על העליונה. בתחילת אדר ראשון
תע”ב/1712 נאסר אלחנן ועמד בפני גזר דין של שילוח לעבודת פוך באגיות-משוט, או למאסר עולם,
ובני משפחתו גורשו מן המדינה. אבל גם אחיו האב”ד ר' צבי הירש הועמד למשפט ונידון למאסר
עולם. הוא היה עוסק בקבלה מעשית⁶⁶, ובחיפוש שוער בביתו נמצא בין השאר ספר להשבעת

אח"ח 1234567

אח"ח 1234567

הר”ר מאדל יצו, ואומר לדבק טוב, מגורה הסהורה, הגבירה הצפירה, הצנועה מרת פייאל שתי, בת
האלוף המרומם הראש והקצין השתדלן פ”מ מוהר”ר אליה איגר נר”ו. לפי זה יוצא שר' מאדל עוד
נשוי לאשתו פייאל.

57 להילת שנייטאך מיסרת לידי האב”ד ר' יששכר את סכומי הפירעון להלוואה שהלות להם ר' מאדל
(ראה לעיל הע' 42), כפי שנרשם בפנקס הקהלה דף צא, א. וראה הילדסהיימר, דיסרטציה, כרך ב,
עמ' 136 והערות שם.

58 בהסכמה של ר' דוד אפנהיים לשו”ת שבות יעקב, חלק א, האלי ח”ע, שנכתבה ביום י”ב טבת
תס”ט, הוא כותב: „וכעת מזלו קבוע פה ס”ק פראג... ונתקבל לאב”ד ור”מ במדינת אנסבך”. ובשער
הספר שם: „וגם מצודתו פרושה לאב”ד ור”מ בכל מדינת אנסבך ע”פ קבלת האלופי הקצינים פ”ו
דמדינה, ואיתן מושבו בק”ק פראג”.

59 ד. כהן, דיסרטציה, עמ' 141.

60 ווינברג, עמ' 239.

61 ד. כהן, הוצע הקטן של בני מדינת אנסבך, ספר היובל ליצחק בער, ירושלים תשכ”א, עמ' 358
הע' 40; כהן, פנקס התקנות, עמ' 465 והע' 26.

62 ד. כהן, דיסרטציה, כרך א, עמ' 141, 176.

63 כהן, פנקס התקנות, עמ' 469 והע' 65.

64 פנקס ד, ב; כהן, פנקס התקנות, עמ' 478—480.

65 הגלה, עמ' 78—80.

66 המקובל ר' דוד גרינהוט, שאת מקומו באידשטיין ירש את צבי הירש, מביא דברים מר' צבי
בספרו „מגדל דוד”, פרנקפורט ע”מ חס”ב, בפרשת מקץ.

רוחות. בעת חקירתו הוא מבקש שיחזירו לו אחד מספריו, כי מי שיקרא בו ולא יבין את הכתוב בו עלול לסכן את חייו, מפני שנמצאות בו נוסחאות להשבעת רוחות ושדים ו„ברכות“ הרבנים. כתוצאה מכל הענין ערכו השלטונות חיפוש מדוקדק בכל הספרים שבמדינת אנסבך⁶⁷. אפשר ש„ברכות הרבנים“ שבספר יש להן קשר עם נוסח החרמות שהוטלו בשעתו על הרבנים המתירים נשואי ר' מאדל ועל ר' מאדל חוגגת, וש אפשר שהרבנים במשפחת פרנקל היו מעורבים בזה⁶⁸.

לאחר תקופת מאסר של שמונה שנים בערך, נפטר ר' אלחנן בבית הכלא בשנת ת"פ/1720. מלכתחילה כמעט ונידון ר' צבי הירש לשריפה כאחד המכשפים, אבל עונשו הוקל, ונידון למאסר בציונוק ושלא יראה את אור השמש לעולם. לפי המסופר, הוא נשא חן בעיני שר בית הסוהר, שהרשה לו גם לכתוב בחדר המעצר, וכך המשיך לכתוב חיבורים שונים בבית הכלא. לאחר שהיה נימוק בכלא עשרים וארבע שנים, הוא ראה בחזון שהגיע זמנו לצאת לחפשי, אבל בידיו ניתנה הברירה אם להשתחרר בכח האש או בכח המים, והוא בחר בכח המים, מחשש שמא תשמך האש את כתביו שהיו עמו. וכך אירע הדבר, שבשנת תע"ז/1737 איים שטפון גדול להציף את בנין בית הסוהר, ולאחר זעקות האסירים הוצאו כולם משם ובתוכם ר' צבי הירש, כשהוא חובק בידיו ומהדק לגופו את חיבוריו בכתב יד, וכולו המום. פקידי העיר שוואבך חמלו עליו ושילחוהו לחפשי⁶⁹. שבור בגופו וברוחו חי ר' צבי הירש שלוש שנים בלבד, ובשנת ת"ק/1740 הוא נפטר בעיר געמינד⁷⁰. לאחר שיחרורו הוא כתב שיר בשם „חרוזה מעין המאורע שאירע לי בתפיסתי“, ובו מספר על חזיונות ומראות אלקים שראה על קירות חדר המאסר: „באשר שראיתי בתפיסה ראייה אחת שהן הרבה במראות ובחידות, וכו', הייתי משתומם כשעה חדא בקראי על כותל מזרחי בתבנית מכתבים שונים“^{אוצר החכמה}

וכו'⁷¹
נח"ח 1234567

2.

סיוע רב להצעה, שנשואיו השניים של ר' מאדל והמחלוקת ההלכתית שמסביבה היו את האש והעצים למחלוקת שבין משפחות מאדל—פרנקל, בא לנו ממסמך חדש בענין זה. המדובר הוא בהעתק

נח"ח 1234567 נח"ח 1234567

67 הגלה, עמ' 83, 85, וראה י. זימר, בפתיחה לפנקס צירנדארף, פרקים בתולדות היהודים בגסיכות אנסבך, רמת-גן תשל"ה, עמ' 19 והע' 15 שבעמ' 104 שם.
68 יש לציין, שגם בעת המחלוקת עם בני ר' מאדל, היה בדעת ר' צבי הירש להטיל חרם עליהם, אבל בני משפחתו עיכבוהו מצעד זה.

69 סיפור צרותיו בבית הכלא היה בכתב-יד בידי בני משפחתו. משם הגיע לידי אליקום כרמולי, שהדפיס את עיקרי הסיפור בשפה הגרמנית בהמשכים: Der Gefangene בעתון Israelit, כרך 9, מאינץ 1868, עמ' 13—15, 28—30, 44—46, 65—66, 80—81, 101—102, 132—134, 152—154, 167—169, 229—230, 245—246, 275—276, 300—302, וראה, קאופמן, הגורן, שם, עמ' 79.

70 על תולדותיו ראה ל. לוינשטיין, בספרו L. Lowenstein, Geschichte der Juden in der Kurpfalz פפד"מ 1895, עמ' 150—153; דוד קאופמן, בספרו D. Kaufman, Die Letzte Ver- treibung der Juden aus Wien, ויינה 1889, עמ' 196—201. „במאמרו: דברי ימי חייו ר' הירש הענא, הגורן, א, תרנ"ח, עמ' 76. וראה גם תולדותיו בקונטרס חלקי אבנים לר' יצחק פעלד, הנספח לשו"ת נשאל דוד, כרך ג, ירושלים תשמ"ב, עמ' רעז. רעה. בכמה מקורות ראו במאסר זה מעשה של קידוש השם. בספר הזכרון של קהלת הלברון גרשם: „יא"נ הרב מוהר"ר צבי הירש בן הגאון מוה"ר חניך לוי, שהיה אב"ד בק"ק היידעלבערג, ואח"כ נתקבל לראב"ד בק"ק שוואבאך, ושם נתפס מפני קדוש השם משך עשרים וארבעה שנים רצופים, והיה עוסק בתורה לילות כימים, והיה לו יד ושם בגולה ובנסתרו“ (לוינשטיין, בספרו הנ"ל, עמ' 153, הע' 1). גם בהקדמה לספר „אספקלריה המאירה“ שנדפס בפיוורדא, כותב עליו אחד מקרוביו, הרב מרדכי המכונה מאדיל סגל משוואבך: „הגאון אב"ד ור"מ כמח"ד הירש זצ"ל, שהוא נתפס על קדוש השם במגדל, וה' היה עמו והצל אותו בכבוד גדול“.

71 השיר בשלימותו, נתפרסם על ידי לוינשטיין, בספרו הנ"ל, עמ' 295—296.

הרב אלעזר. הורביץ

נוסף מקונטרסו של ר' ליוה, והוא מועתק בידי ר' חגי חנוך סגל, אביהם של אלחנן ור' צבי הירש פרנקל. בראש ההעתק ובסופו מוסיף ר' חגי חנוך מלות התקפה חריפות ביותר נגד ר' ליוה והתירו. לפני העתקתו כתב: „אליך ה אקרא ואתחנן, הוא רחום יכפר בעדי, בהעלותי על הכתב דברי דופי ושמצה שכתב האפקודס החצוף ר' עליזר ימ"ש, הלא הוא יודע כוונתי ומחשבתי כדי לפרסם את הבליעל הזה ולעודד לבב החבדים לעמוד נגדו לסכל עצתו הרשעה. ע"כ העתקתי כתבו מלה במלה, אולי החוטא ילכד בה, וה' ברחמי עוז לעמו יתן כח ועצמה להמקנאים קנאת ה' וחזרתה, ע"כ הגיון לבי אל צורי וגואלי, אני איש הצעיר לבית לוי, חגי חנוך סג"ל מפראג פה העני". ובכותרת שניה: „ואלה הדברים שבכתב המועתק מכתב יד האפקודס הג"ל מלה במלה"⁷². ובסופו: „ע"כ מועתק מכתב הרשע, האפקודס החצוף, המהפך דברי אלקים חיים. והנה עדי בשחקי שבדמעות העתקתי דבריו האתרוגים, אחר הנאי הזדון והחוצפה כלפי שמים, ועד היכן חלול השם עד שהוא אומר שלש"ש [שלשם שמים] עשה מעשה רשע זה, והקוצץ הזה קוצץ בנטיעות".

לדעתי, דברי ר' חגי חנוך, שלחם בשצף קצף את מלחמתה של תורה נגד המתירים של נשואי ר' מאדל, הם שהיוו קווי היסוד לשני בניו, ר' אלחנן ור' צבי הירש, שנתגייסו שנים רבות למלחמת הרמה נגד ר' מאדל. סעיפיה של המחלוקת נתמשכו לאפיקים שונים, ועם פטירתו של ר' מאדל היא נמשכה גם נגד בניו⁷³.

1234567

בדור, שדברי ר' חגי חנוך נכתבו עוד בחיי ר' ליוה, וכתבם בעיר העני, שם נתמנה בשנת תל"ח/1678. הטופס שלפנינו הוא כנראה אחת מן העתקות שהפיץ, ולא מצאנו שהיו לו קשרים עם ר' יהודה ליב בן

חנוך דרשן בפפערשי.

1234567

72 העתק זה הוא מקיצר בכמה מקימות, לעומת הטופס המקורי של ר' ליוה המתפרסם להלן. את הקיצורים ציינתי בהערות, וקראתיו: כתב-יד ב.

73 גם בכמה מן התקנות שבפנקס אנשנך ניכרת השפעת תקנות קהילת במברג, שנערכו בשנת תל"ח/1678 על ידי ר' חגי חנוך. ראה: כהן, פנקס התקנות, עמ' 463, ופנקס ק"ק במברג, קובץ על יד, ז, תרג"ז תרג"ז, עמ' 2—9, תקנות בחתימת: חגי חנוך סגל מפראג. על ר' חגי חנוך ובניו, ראה לוינשטיין JLG כרך ח, 1910, עמ' 90—93. שני מכתבים מר' חגי חנוך, האחד מפירודא שנת תל"ג/1673 והשני מהענא שנת חמ"ג/1683 נתפרסמו על ידי לוינשטיין, שם, עמ' 207—212. בספר יזכור העני נרשם עליו: „יזכור א' נשמת אדונינו ורבנו, הרב מיהר"ר חגי חנוך בן הרב ר' דוד הלוי, הגאון הגדול, מעוז ומגדול, החכם כארזים, בתורה ובחסידות לו הי' עשר ידות, שקד על דלתי בית הכ' ובה"מ שחרית וערבית, כל מעשיו הי' זכאון, גבר דחיל חטאון, אבהון בר אבהון, העמיד תלמידים כטל וכרביבים, מהוגנים וחביבים, הי' גהג רבנותו בקהלתנו, הי' מחזיק כל בידק, הרב המובהק בכל דרכיו הי' תמים, בהריפותו היה יודע לטהר שרץ בק"ץ טעמים, ודרש את התורה במ"ט פנים... גפסר ביום ש' י"ג חשר ונקבר ביום א' י"ד תשרי תנ"א" (ד. קופמן, בספרו הג"ל, עמ' 198 הע' 4). נראה שחיבוריו אבדו. ספר שו"ת שלו גזכר בהיספא שבספר „צמח דיד" לר' דוד גאנז, סוף חלק א סימן תנא: „ר' חנוך העניך אב"ד יר"מ דק"ק הענוויא ואגפיה, ישב ארבעים שנה בתענית מידי יום ביומו, וחיבר ספר שאלות ותשובות אשר לא נדפסו עדיין, ונתקבל לאב"ד ור"מ דק"ק לאדמיר, ועלה השמימה בשנת תנ"א". ב„דברי המגיה" שלי לספר עבודת הגרשוני (לר' צבי אשכנזי), מזכיר ר' צבי הירש חיבור זה של אביו וכן חיבור נוסף שרצה להדפיסם, אבל לא עלתה בידו: „קומו צאו משכו לך מגן אביך הגאון מהר"ר חגי חנוך ז"ל, אשר כבר ביום זעם נתגשמה, ונשמתו שם בסלע קינה ומשכנה ברמה, והניח אחריו ברכה שאלות ותשובות וגם ביאורים על ארבע טורים לימוד מפורש מן הסתימה". ב„הגורן" שם עמ' 76—78 מביא ר' דוד קאופמן קטעים מן החיבור „דודי לצבי", שהוא פירוש לתהלים קי"ט, שהחל ר' חגי חנוך בחיבורו, והמשיכו בנו ר' צבי הירש.

1234567

אוצר החכמה

The document is a handwritten manuscript in Hebrew, written in a cursive style. It contains several lines of text, with some words and phrases underlined. The text is written on a piece of paper that appears to be aged and slightly discolored. There are some markings and numbers in the margins, including "1234567" and "1234567". The handwriting is dense and fills most of the page.

קונטרס בכתב ידו של ר' ליזר הצופלד, עם השגותיו של ר' יהודה לייב דרשן
בהב-יד ציריך

75.

ג' סיון תשנ"ב

הרב הרה"ק ר' אברהם יהושע מיכל שליט"א
 נא להודיע לרבותי כי הנה נאמר כי כל
 מי שיש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא
 ויש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא
 ויש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא

הרב הרה"ק ר' אברהם יהושע מיכל שליט"א
 נא להודיע לרבותי כי הנה נאמר כי כל
 מי שיש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא
 ויש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא

הרב הרה"ק ר' אברהם יהושע מיכל שליט"א
 נא להודיע לרבותי כי הנה נאמר כי כל
 מי שיש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא
 ויש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא

הרב הרה"ק ר' אברהם יהושע מיכל שליט"א
 נא להודיע לרבותי כי הנה נאמר כי כל
 מי שיש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא
 ויש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא

הרב הרה"ק ר' אברהם יהושע מיכל שליט"א
 נא להודיע לרבותי כי הנה נאמר כי כל
 מי שיש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא
 ויש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא

הרב הרה"ק ר' אברהם יהושע מיכל שליט"א
 נא להודיע לרבותי כי הנה נאמר כי כל
 מי שיש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא
 ויש לו חלק בזה העולם הזה
 ויש לו חלק בעולם הבא

חתימתי האחרונה של ר' אליעזר עלווז, אב"ד הצפעלד, מיום ג' סיון תנ"ב/1892
 פנקס הצועלד, כתב-יד הסמינר

הפרקים : א. קונטרס ר' ליזר אב"ד העצולד. / ב. תשובת השנה כנגד
המתירין. / ג. אגרת שנשלחה לר' יעקב ריישר. / ד. תשובה על קונטרס
של ר' ליזר הצועלד. / ה. פירוש פסוקי נחמיה, בענין פתם יינם.

[א. קונטרס ר' ליזר אב"ד הצועלד]

תימה גדולה ונפלאה על קצת חכמי פולין אשר העלו על רוחם על ידי איזה אנשים
המתעוררים ומתרחרים רב ומדון, לגזור חרם על הקצין המפורסם הנדיב מהר"ר מאדל אונשכך¹
לפרוש מזוגתו הגבירה מרת חוה, אשר היתה אשת אחי אמו, שהיא שניות מדרבנן, בגט
פטורין. אי לא נאמר שכוונתם לשם שמים, כלומר לעשות סייג וגדר שלא לפרוץ בגדר שעשו
תכז"ל מהיום והלאה, הנה אמרתי שטחו עיניהם ולא בקשו לראות מ"ש הר"ן בפרק מקום
שנתגזר², והביאו הב"י וגם מ"י בעל ש"כ בטור י"ד של"ד³, על מה שכתב הטור בשם
הרמב"ן⁴, וז"ל :

1234567

א. המזלזל בדבר אחד מדברי סופרים מחרימין אותו. והקשה הר"ן דבקצת דוכתא בש"ס
אמרינן מאן דעובר על מדרבנן משמתינן ליה ובקצת דוכתא אמרינן דלקי אבל לא משמתינן.
ותירץ הר"ן דמלתא דעיקר מדרבנן, כגון י"ט שני⁵, או נטילת ידים לסעודה, או חנוכה
ופורים⁶, דכי עקר ליה עקר לכולה מצוה, משמתינן ליה, אבל דבר דעיקור⁷ מדאורייתא
אבל חכז"ל הוסיפו עליה משום גזירה, ואז אף אם יעבור עליה על דברי חכז"ל לא עקר ליה
לכולה מצוה, דאיסור מן התורה במקומו עומד, אין מחרימין אותו, עכ"ל.

1234567

ב. ואם כן בנדון דידן, דאיסור אשת אחי אביו הוא מדאורייתא, כמש"ה⁸ ערות אחי
אביך אל אשתו לא תקרב. וגם רש"י בפרשת קדושים⁹ על פסוק וערות אחות אמך ואחות
אביך לא תגלה, פירש בזה הלשון, שנה הכתוב באזהרתן לומר שהוזהר עליהם בין על אחות
אביו ואמו בין מן האב בין על אחיותיהן מן האם, אבל ערות אשת אחי אביו לא הוזהר אלא
על אשת אחי אביו מן האב, עכ"ל. וחכז"ל¹⁰ הוסיפו עליה ואסרו אשת אחי אמו משום

1 כ"י ב : אנשפאך.

2 דף יז, ב, מדפי הרי"ף : ואיכא למידק דמהא משמע דעבר אדרבנן משמתינן ליה, ובריש פרקין
נמי אמרינן הכי שמותי משמתינן ליה, ובברכות (יט, א) נמי אמרינן דבכ"ד מקומות ב"ד מגדין על
כבוד הרב, ובפרק כירה (מ, ב) אמרינן דהמבשל בחמי טבריא לוקה מכת מרדות מדבריהם, ובדוכתא
טובא נמי אמרינן הכי, אלמא מילקא אין, שמותי לא. י"ל דבמילתא דהוי עיקריה מדרבנן דכי עקר
ליה קא עקר ליה לכולא מצוה משמתינן ליה. . . אבל בדבר שעיקרו מן התורה, והיא עובר על מה
שאסרו בו החכמים מכין אותו מכת מרדות.

3 שפתי כהן, הלכות גדולות וחרם, ס"ק ע.

4 צ"ל : רמב"ם (וכן בכ"י ב), הלכות תלמוד תורה ו, יד. אבל ראה גם ברמב"ן בספר המצוות, שרש א.

5 ראה בפרי חדש, אורח חיים, הלכות יו"ט, תצו, מה שהקשה על הר"ן בזה.

6 ראה שו"ת כנסת יחזקאל, לר' יחזקאל קצנעלבויען, חלק או"ח, סוף סימן יט.

7 כ"י ב : דעיקרו.

8 ויקרא יח, יד.

9 כט, יד. וראה בתו"כ קדושים פרק יא, ג ; יבמות נד, ב.

10 יבמות שם ; רמב"ם אישות א, י.

גזירה דאשת אחי אביו. וא"כ אי עקר ליה לא עקר לכולה מצות, כי האיסור של אשת אחי אביו במקומו עומד. ואין כאן דין חרם כלל וכלל, ובפרט שההיתר שנעשה כאן עפ"י ב"ד לא נעשה לעקור דבר מה ח"ו, כי מה שהתירו לא התירו כי אם לפי שעה¹¹, ולא להתיר הרצועה כי אם בשביל תיקון העולם ושאר סעמים גדולים אשר בידם המה ראיות ברורות, ואם כן אין כאן דין חרם כלל וכלל, לא על הזוג הנ"ל ולא על הכ"ד שהתירו.

ג. נוח היה לאותן אנשים, שהתעוררו לקצת¹² חכמי פולין לגזור חרם בלי טעם וריח, לפלפל בדבר הלכה עם אותן חכמים שהתירו שניות הנ"ל לפי שעה משום תיקון העולם, מלהתעורר¹³ ד"צ ומדון, לא כן דת תורתנו הקדושה אשר כל נתיבותיה שלום¹⁴.

ד. ואין לחלק ולומר, דמה שכתב הר"ן דאין מחרימין בדבר שעיקר מן התורה¹⁵, היינו אם עבר פעם אחת, אבל מי שעובר תמיד מחרימין ומפרישין אותו¹⁶ מן האיסור. זה אינו. חדא, דלישנא דעובר משמע דעובר תמיד בלשון הווה¹⁷. ועוד, א"כ מה הקשה הר"ן אהדדי, הא יש לחלק ג"כ ולומר דמה שכתב שאין¹⁸ מחרימין הוא כשעובר פעם אחת וכו' ואז ל"ק מידי¹⁹, אלא²⁰ ודאי מדלא מחלק מן ההכרח שאין שייך חרם כלל²¹.

ה. וביותר²² לפי תירוצו של כסף משנה שהביא מ"ז בעל שו"ב הנ"ל²³, ומחלק דדוקא המזלזל במדי דרבנן, אבל העובר על מידי דרבנן הוא עדיף ואין מחרימין אותו כלל וכלל, וזהו ראיה ברורה ואין לפקפק עליה²⁴.

ו. ואין לחלק ולומר מ"ש הר"ן שאין מחרימין אותו בדבר שעיקר מן התורה²⁵, היינו אם עבר בסתר, אבל לא בפרהסיא, אבל העובר והמתיר לעבור בפרהסיא מחרימין אותו עד שיפרישו מן האיסור מפני תיקון העולם, זה אינו, חדא מה הקשה הר"ן אהדדי, היה לחלק ולומר מ"ש שאין מחרימין הוא כשעובר בסתר, ומ"ש שמחרימין הוא כשעובר בפרהסיא, ואז לא היה קשה מידי, אלא וודאי מאחר שלא מחלק בודאי אין חילוק בזה²⁶.

ז. ועוד אדרבה ואדרבה, זהו כבוד שמים וכבוד התורה, מאחר שכמה וכמה חכמים התוודעו יחדיו וכמה קולמוסין גשתברו ח"ו נשתפך אף שהיה תיקון העולם²⁷. אי לא היה טעמים גדולים ונימוקים לא התירו חכמי הדור, ואף שהתירו לא התירו אלא לפי שעה ושלא להתיר הרצועה. וא"כ מי הוא זה אשר ימלא את לבו לזלזל בדבר אחד או לעבור על דבר אחד שהוא מדרבנן.²⁸

11 המשיג הוסיף בשולי הגליון : כבר כתבתי בחשובותי תשובה על סי' ב.

12 כ"י ב : לקראת.

13 בגליון הוסיף המשיג עליו : כבר כתבתי שא"א להתיר, אם כן הנו פלפל של הבל ובטלה.

14 אבל חכמים הוסיפו עליה משום גזירה.

15 כ"י ב : מחרימין אותו לפרוש. 16 ובכל זאת אין מחרימין.

17 כ"י ב : שאמרו אין. 18 ארבע תיבות אלה אינן בכ"י ב.

19 כ"י ב הלשון : מאחר שלא חילק בכך, בודאי אין חילוק בזה.

20 המשיג הוסיף בגליון : כבר השבתי שאפילו בפעם אחת מחרימין, כל שכן גידון דידן.

21 סעיפים ה-ו אינם בכ"י ב.

22 תלמוד תורה ו, יד. והביאו הש"ך בהלכות נדוי וחרם ס"ק ע.

23 המשיג הוסיף בגליון : היינו אם כבר עבר, אבל אם מחויב בשיט' כמו גידון דידן פשיטא דמחרימין.

24 אבל חכמים הוסיפו עליה משום גזירה.

25 המשיג הוסיף בגליון : כבר כתבתי שלא הבין דברי הר"ן.

26 המשיג הוסיף בגליון : אין צריך להשיב על דברי היתוש.